

TEREBINTH

**Overbrenging
reliken Thomas
a Kempis**

**Maakbare
funeraire cultuur
in de Noordoost-
polder?**

Graven op internet: Bijzondere begraafplaatsen

'Nederland heeft veel bijzondere begraafplaatsen: monumentale en moderne, romantische en sobere, in bossen, op terpen en in de duinen'. Zo begint de Special op de site van Uitvaartkompas, een initiatief van uitvaartorganisatie Dela. Natuurlijk staan er bekende plekken op, zoals de Amsterdamse begraafplaatsen Zorgvlied en Westgaarde en de mummies in het Friese Wiuwert, maar ook plekken als het dodenbastion in Oudeschans (een voormalig fort) en het Stille Hofje in Den Dolder worden beschreven. De fraai vormgegeven site is een goed voorbeeld van hoe informatie over begraafplaatsen op een aantrekkelijke wijze gepresenteerd kan worden. Misschien een idee voor de Terebinth om de vele kennis op het gebied van de funeraire cultuur die binnen de vereniging aanwezig is aan een breder publiek kenbaar te maken.

Al surfend op het web kwam ik bij toeval terecht op de site van 'Krates' waarop prachtige sfeerfoto's van de zes Hilversumse begraafplaatsen staan. De Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Bosdrift in Hilversum is een typisch voorbeeld van een prachtig aangelegd park van eind 19de eeuw. Het park werd ontworpen door de tuinarchitect Leonard Anthony Springer (1855-1940) die toen in Hilversum woonde. De Bosdrift werd in 1964 gesloten. Na een opknapbeurt in 2005 is begraven op deze begraafplaats weer mogelijk. Bijzonder is het grafperk van de diaconessen die lange tijd het Diaconessenhuis bestierden. Over de andere begraafplaatsen in Hilversum, waaronder twee van de gemeentearchitect W.M. Dudok (Noorderbegraafplaats en Zuiderhof), is weinig te vinden op internet. Het Gooi blijkt sowieso een funerair niemandsland te zijn. Alleen op Dodenakkers is een verhaal te lezen over de Oude Algemene Begraafplaats Naarden, die curieus genoeg in de gemeente Bussum ligt. Informatie over gemeentelijke begraafplaatsen is lastig op internet te vinden. De summiere informatie op de gemeentesites beperkt zich vaak tot adres, openingstijden en tarieven. Het lijkt wel of de gemeente geen klanten wil werven en de geïnteresseerden liever doorstuurt naar een bijzondere begraafplaats of crematorium. Wel mooie sites over allerlei stedelijke projecten en verordeningen, maar geen aandacht voor de groene longen en de versteende geschiedenis van de gemeente. Jammer.

Bartho Hendriksen, *b.w.hendriksen@planet.nl*

Links Uitvaartkompas, *www.uitvaartkompas.nl*
 Krates, *www.krates.nl*
 Dodenakkers, *www.dodenakkers.nl*

(advertenties)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Putto in St. Nicolaaskerk te Wijhe.

TRANSLATIO RELIQUIARUM THOMAE KEMPENSIS 36

Op 4 juni 2006 werden de relikven van Thomas a Kempis overgebracht naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Zwolle. Tijdens een rondgang door de stad deden de relikven van deze beroemde vertegenwoordiger van de Moderne Devotie ook begraafplaats Bergklooster aan, waar hij ooit had geleefd en was begraven. De beheerder van de huidige begraafplaats, Bert Pierik, doet verslag van de translatio.

VERENIGINGSNIEUWS 38

MAAKBARE FUNERAIRE CULTUUR IN DE NOORDOOSTPOLDER? 40

De maakbare samenleving was in de 20ste eeuw een gevleugeld begrip. Dat gold zeker voor de nieuw ingerichte Flevopolder. In een voorpublicatie van *Flevoland & Lelystad* laat Henk de Feijter zien, dat het ideaal van de maakbare samenleving ook op de begraafplaatsen veel van zijn glans heeft verloren.

PUBLICATIES 44

EXCURSIES 46

AGENDA 48

Mens & Plek 2

VIER EEUWEN HELDERSE GESCHIEDENIS

Een lange schaduwrijke laan leidt naar de algemene begraafplaats van Huisduinen. Voor de aula wacht Jan Bremer me op. Op deze zonnige zaterdag drinken we eerst een kop koffie uit een thermoskan. Af en toe passeert een bezoeker ons met een vriendelijke groet. 'Het Huisduiner kerkhof behoort tot de oudste begraafplaatsen in ons land en werd aan het einde van de 16de eeuw aangelegd', vertelt Jan Bremer. 'In die tijd werd er in en rond kerken begraven, maar gezien het gevaar dat de zee het achterliggende land zou verzwelgen werden in Huisduinen mensen verder landinwaarts ter aarde besteld. De oudste nog aanwezige grafzerken stammen uit het midden van de 17de eeuw. Hoewel er dus nooit een kerk heeft gestaan, spreekt men in Den Helder toch over het kerkhof. En ook het laantje naar de begraafplaats heet Kerkhoflaan'.

Jan Bremer vult sinds zijn pensionering als rector van een scholengemeenschap een historische rubriek in de Helderse Courant. Ook schreef hij twee boekjes over grafzerken op de begraafplaats. In september verschijnt zijn derde boekje waarin hij de geschiedenis van de begraafplaats beschrijft. 'Toen de gemeente overstapte van met de hand graven naar machinaal graven, werden door de graafmachines rücksichtslos grafzerken omvergehaald. Ook bij ruiming verdwenen de nodige historische zerken. De gemeente toonde geen enkele interesse in het behoud van dit stukje Helderse geschiedenis. Ik ben daar vreselijk boos over geworden. Behalve een persoonlijke binding met de begraafplaats – mijn vrouw en mijn ouders liggen hier begraven – vond ik dat er op een schandelijke wijze werd omgesprongen met de geschiedenis van Den Helder. De grafmonumenten van de commandeurs, kapiteins, strandvonders, zeeredders, opzichters en middenstanders vormen de tastbare geschiedenis van Den Helder. De stad met zijn rijke maritieme geschiedenis is al zo arm aan monumenten. Ik heb mijn boosheid afgereageerd in mijn stukjes in de krant. De Stichting Historische Grafmonumenten Huisduinen heeft gelukkig heel wat stenen kunnen redden en langs het 'museumpad' geplaatst. Deze groep enthousiaste mensen

Jan Bremer op de algemene begraafplaats te Huisduinen.

Naam:	Jan Bremer
Leeftijd:	74 jaar
Functie:	voorzitter Stichting Historische Grafmonumenten Huisduinen
Informatie:	Algemene Begraafplaats Huisduinen, Kerkhoflaan 4, Den Helder.
Open:	8.00-17.00 uur (april-september tot 21.00 uur).

beijvert zich al jaren voor het behoud van oude zerken en monumenten op de begraafplaats'.

We wandelen over de begraafplaats. Langs de romantische uitbreiding van de bekende tuinarchitect L.A. Springer met zijn gedenkstenen voor de burgerslachtoffers van de bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Den Helder. Bij ieder graf heeft Jan Bremer wel een verhaal. Daarna lopen we het hoger gelegen veld op. Hier bevinden zich de oudste graven. 'Wat ik graag van de gemeente Den Helder zou willen is dat ze de twee unieke houten grafpalen conserveren, het monument restaureren voor de opvarenden van de Gobius, die in 1860 omkwamen tijdens een oefening met een nieuw kanon, het groen beheren en verder de begraafplaats vooral met rust laten. We zijn op de goede weg. De begraafplaats krijgt de status van rijksmonument. En de gemeente sponsort de presentatie van mijn nieuwe boekje.'

Bartho Hendriksen

Translatio Reliquiarum Thomae Kempensis

Voor begraafplaats Bergklooster was 4 juni, eerste pinksterdag, geen gewone pinksterdag. De relieken van Thomas a Kempis, schrijver van een veelgelezen godsdienstig traktaat werden die dag overgebracht naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Zwolle. De toren geniet bekendheid als de Peperbus. Maar voordat hij naar zijn nieuwe 'laatste' rustplaats zou gaan, passeerden zijn stoffelijke resten, zoals dat wel vaker gebeurd met overledenen, nog even zijn huis, Bergklooster, waar hij aan het eind van de Middeleeuwen geleefd en gewerkt heeft en waar hij gestorven en begraven is geweest. Het klooster staat er niet meer, maar wel een gedenksteen, ooit ontworpen door de bekende katholieke architect P.J.H. Cuypers, ter nagedachtenis aan zijn persoon en werk.

Betekenis

Thomas a Kempis was in de 15de eeuw een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de vernieuwingsbeweging de Moderne Devotie. Deze spirituele beweging wilde herstel van het persoonlijke en gemeenschappelijke leven in kerk en maatschappij, dat sterk veruiterlijkt was. Thomas van Kempen, in 1379 of 1380 geboren in het Duitse Kempen onder de naam Thomas Hemerken, kwam op twaalfjarige leeftijd naar de Nederlanden en nam uiteindelijk zijn intrek in 1399 in het klooster op de Agnietenberg te Zwolle. Thomas werd vooral beroemd door zijn *Imitatio Christi*, Het werd in vele talen vertaald. In het Nederlands ging het *Over de navolging van Christus* heten. Het zou na de *Bijbel* het meest gelezen boek ter wereld worden. Op 25 juli 1471, de feestdag van St. Jacobus, stierf hij op 91-jarige leeftijd en werd hij op een diepte van tien voet ofwel drie meter in een met leem bestreken kist begraven in de oostelijke kruisgang, tegen de muur van de kloosterkerk. In 1672, toen Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen de Republiek binnenvielen, hadden de Duitse bisschoppen speciale belangstelling voor het katholieke volksdeel in de officieel protestantse Lage Landen. Zo gaf aartsbisschop Maximiliaan Hendrik

Schrijn Thomas a Kempis.

Ernst van Beieren, keurvorst van Keulen, opdracht om de resten van Thomas op te graven. Na drie weken zoeken werd zijn stoffelijk overschot opgegraven door de Zwolse pastoor Arnold Waeyer. Sindsdien werden zijn relieken in een houten schrijn bewaard en zijn in Zwolle van kerk

naar kerk gegaan.

Nadat de katholieken in de tweede helft van de 19de eeuw hun godsdienstvrijheid hadden teruggekregen, werd de schrijn in 1897 geplaatst in een wandgraf in de nieuw gebouwde neogotische St. Michaëlskerk. De bouw was financieel mogelijk gemaakt door giften uit alle uithoeken van de aarde. Onder meer koningin Emma en de toenmalige paus Leo XIII doneerden geld voor de totstandkoming van het monument. Na een prijsvraag onder kunstenaars zorgde

het beroemde kunstenaarsatelier van Mengelberg in Utrecht voor het ontwerp.

Deze kerk werd in 1965 gesloopt om plaats te maken voor het nieuwe winkelcentrum. Niemand ontfermde zich over het wandgraf zodat dit ook maar gesloopt werd. Enkele onderdelen van het monument werden echter gereed, ander andere het beeldhouwde hoofd van Thomas, wat hoofden van andere heiligen en een Christusbeeld. Het hoofd van Thomas verdween in particuliere handen waar het als relik wordt gekoesterd. De schrijn met relieken verhuisde naar de nieuwe St. Michaëlskerk.

Legende

Thomas is nooit heilig verklaard ook al zijn de relieken opgenomen uit zijn graf. Het verhaal gaat dat toen pastoor Waeyer het gebeente aantrof, Thomas niet netjes

op zijn rug had gelegen maar gekanteld op zijn rechterzij. Dat betekende wellicht dat hij nog niet was overleden en zich in zijn kist geprobeerd had om te draaien. Het was dus niet zeker of hij een zalige dood was gestorven want was hij in zijn benarde positie niet in opstand gekomen tegen

zijn Schepper?

De verklaring van zijn ongebruikelijke positie lag wellicht in het feit dat Thomas op een onmogelijke plek is begraven. De broeders hebben een graf gegraven naast de muur half onder de fundamenteën van het koor, op drie meter diepte, waarin zij zijn, door de leem zware kist waarschijnlijk met touwen hebben laten zakken. Van experts ter plekke is bekend dat het heel lastig is om in dit losse zand een graf van drie meter te graven en een kist te laten zakken als je vanwege de koormuur niet goed aan weerszijden van het geopende graf kunt staan. Zijn medebroeders hebben Thomas waarschijnlijk dus een beetje slordig ter aarde besteld. De merkwaardige ligging had consequenties voor zijn nagedachtenis. Aangezien Thomas niet geheel door de katholieke traditie is toegeëigend, is er oecumenische belangstelling voor zijn persoon.

Translatio

Aangezien ook de nieuwe St. Michaëlskerk na ongeveer veertig jaar wordt onttrokken aan de eredienst, moet Thomas weer verhuizen. Om zijn betekenis te eren is een programma opgezet rondom de verplaatsing van zijn relieken. Na het vertrek uit de kerk is hij in een open auto naar begraafplaats Bergklooster gereden. De stichting Thomas a Kempis, een oecumenische organisatie die zich ten doel stelt belangstelling te wekken voor diens spirituele erfgoed, had een ontmoeting georganiseerd voor de gedenksteen bij de zij ingang van Bergklooster. De relieken werden op een kinderbaar voor de gedenksteen geplaatst. Teksten uit de *Imitatio Christi* werden in diverse talen voorgedragen door studenten van de Theologische Universiteit Kampen en een theoloog sprak over de tegenwoordige betekenis van Thomas werk. Uit de Agnietenbergkroniek werd de passage voorgelezen over het sterven van Thomas. Het was een bijzondere beleving voor ondergetekende om als beheerder van de begraafplaats en hoeder van de oude kloosterplaats even het gebeente van Thomas op de oude plek terug te hebben. De gedachte speelde door het hoofd om een einde

Gedenksteen Thomas a Kempis.

te maken aan de verplaatsingen door de eeuwen heen en hem te begraven onder de gedenksteen. Maar na een half uur werden de relieken weer in de open auto terug naar de stad vervoerd om vanaf de Waalse kerk in processie te gaan langs diverse plekken die betekenis hebben gehad voor de Moderne Devotie. Vertegenwoordigers van de parochie droegen de relieken op een witte kinderbaar, begeleid door de deken van Salland, pastores en andere genodigden als een delegatie van zijn geboortestad Kempen. Vele Zwollenaren volgden de baar en nog meer stadgenoten stonden aan de kant als toeschouwer. Uiteindelijk arriveerden de relieken bij de Onze-Lieve-Vrouwekerk waar een vesperdienst werd gehouden. Tijdens de plechtigheid kreeg de schrijn met relieken een voorlopige plaats in een nis van de kerk.

Wandgraf

De afbraak van het grafmonument in de in 1965 gesloopte St. Michaëlskerk bleek veel katholieke Zwollenaren toch verdriet te doen. Het was een groot verlies in religieus en cultuurhistorisch opzicht. In 2005 is de Stichting Grafmonument Thomas a Kempis opgericht. Het herbouwen van het oude monument bleek financieel geen optie. Het streven van de stichting is nu om een nieuw monument te ontwerpen ter ere van Thomas a Kempis, waarin de oude bewaarde elementen uit het verloren monument worden verwerkt. Het is nog even zoeken naar de juiste plek in de kerk waar hij hopelijk lang zal mogen rusten.

Bert Pierik

Van de bestuurstaaf van januari tot en met juli 2006.

Het bestuur inclusief de bureaumedewerker en de algemeen adviseur heeft op 31 januari, 14 maart, 25 april, 30 mei en 27 juni 2006 vergaderd. Op 13 juni heeft het bestuur met de redactie van het tijdschrift *Terebinth* overleg gevoerd. Op 27 juni heeft het bestuur op verzoek van de regiocoördinatoren (reco's) de ontmoetingsbijeenkomst gehouden met de vertegenwoordigers van de diverse gremia: redactie van *Terebinth*, excursiecommissie, begeleidingscommissie regiocoördinatoren en de buitenlandcoördinator. Op 12 september is de volgende bestuursvergadering.

Onderwerpen welke veelvuldig de revue hebben gepasseerd, zijn:

1. De actualisering van de website
2. De reeks Funeraire Cultuur
3. De afdeling Limburg
4. De gang van zaken met de begeleidingscommissie regiocoördinatoren (BECO-RECO) en public relations (PR)
6. Zoektocht naar een nieuwe penningmeester

Ad 1. Onze website verdient regelmatig aandacht van het bestuur. Het bestuurslid Yt Stoker is hiermee belast. De 'aandachtige kijkertjes' moeten de regelmatige mutaties op de website opvallen. Het kan altijd beter, maar het is allemaal wel vrijwilligerswerk; wie suggesties heeft, richt zich tot Yt Stoker. Frank Keene en Yt Stoker hebben zich onderwijl tweemaal noordelijk gespoed om met onze website beheerders, Antoine Fonville en Joke Spans, te overleggen.

Ad 2. Het bestuur heeft met de redactie overlegd om de verantwoordelijkheden en bevoegdheden inzake de reeks Funeraire Cultuur beter te definiëren.

Ad 3. Het bestuur heeft meermalen gesproken over de afdeling Limburg. Na een gesprek van het bestuur met de regiocoördinator Limburg in januari heeft het bestuur een voorstel aan de algemene vergadering (AV) van 1 april 2006 voorgelegd. Op grond van de discussie in deze vergadering heeft het bestuur aan de hand van een notitie van Thijs IJzerman uiteindelijk besloten de AV voor te stellen, dat de afdeling Limburg zich kan omvormen tot een stichting, die lid kan worden van De Terebinth.

Ad 4. De BECO-RECO was elke vergadering een agendapunt. Het bestuur heeft Yt Stoker, Wim Vlaanderen en Hans van Selm benoemd als leden van de BECO-RECO. Het bestuur juicht het initiatief van Wim Vlaanderen 'minder zitten, meer bewegen' met twee buitendagen dit jaar toe.

Om een structurele oplossing te vinden van kosten en opbrengsten van dit soort buitendagen, heeft het bestuur de BECO-RECO gevraagd met een kostenopzet te komen. Immers soms is 'meer zitten alvorens te bewegen' ook niet verkeerd. Het bestuur heeft Leon Bok gevraagd de diverse soorten adviezen die De Terebinth zou kunnen geven, op

een rijtje te zetten. Op 12 september zal het bestuur Leon's notitie bespreken, waarna deze notitie kan worden bediscussieerd door de reco's.

Ad 5. In verband met de PR heeft Jan van Mierlo contact gehad met de ontwerper van het logo van De Terebinth, Huub Kortekaas, om meer te weten over de betekenis van dit logo en dit logo te kunnen gebruiken voor de PR, zoals een vlag van De Terebinth. De vlag kunnen wij gebruiken bij al onze bijeenkomsten. Jan heeft een overzicht gemaakt van wat Terebinthers nodig zouden kunnen hebben als zij een stand van De Terebinth bezetten. Leon Bok heeft zich gebogen over een nieuwe folder. Deze is inmiddels geaccordeerd door het bestuur en op te vragen bij het Terebinth-bureau. Elk jaar in de periode november/december zal het bestuur zich ervan vergewissen of er een vernieuwing van foto's en tekst moet plaats vinden. Aan vertalingen in het Engels, Duits en Frans wordt gewerkt.

Ad 6. Nadat het bestuur al begin dit jaar van onze inmiddels verscheiden penningmeester Thijs IJzerman had vernomen, dat hem helaas geen lang leven beschoren was, hebben wij gezocht naar een vervanger. De leden hebben eind juli hierover een schrijven gehad. Wij hopen dat dit resultaat oplevert. Uiteraard was een grote delegatie van De Terebinth bij de uitvaart van Thijs op 17 juli aanwezig. Het bestuur heeft na overleg met de familie op 15 juli een rouwadvertentie geplaatst in het *Dagblad van het Noorden*. Dezelfde tekst is ook geplaatst op de website van De Terebinth evenals de tekst, welke onze voorzitter heeft uitgesproken bij de uitvaart van Thijs. Het bestuur heeft een bescheiden bloemenhulde laten leggen bij zijn kist.

Ad 7. Ten slotte zijn er nog enkele lopende zaken. Het bestuur heeft Hester van der Hoorn benoemd als regiocoördinator van de regio Groot Rijnmond. Het Nederlands Uitvaartmuseum (NUM) heeft ons verwittigd dat Yt Stoker is benoemd als lid van de Raad van Advies. Het bestuur was vertegenwoordigd bij het symbolische begin van de nieuwbouw van het NUM op 17 maart, bij de uitvaart van de initiatiefnemer van De Terebinth J. Hattinga Verschure op 23 maart, bij het uitreiken van de zilveren erespeld van de Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) aan Thijs IJzerman op 31 maart, op de stand van de NGV op 13 mei, bij het Concerto in Memoriam te Driehuis-Westerveld op 11 juni, op 17 juni bij de historische rouwstoet van 'De Laatste Eer' in Delft en bij de opening door Stichting Altvoorde van het gerestaureerde grafmonument van Kamerlingh Onnes. Tevens namen diverse bestuursleden deel aan de excursies. Tot slot heeft het bestuur besloten dat vier extra pagina's in het tijdschrift voor het verenigingsnieuws te kostbaar zijn. Het bestuur heeft de redactie kenbaar gemaakt wat de prioriteiten moeten zijn.

José Hageman

In memoriam Thijs IJzerman

Thijs IJzerman bij de Hamsterborg.

Een mensenleven wordt begrensd door twee data en twee plaatsnamen. Thijs IJzerman, penningmeester van Vereniging de Terebinth, wist dat als geen ander. Hij besteedde veel tijd aan genealogisch onderzoek. Rond de jaarwisseling was hij nog te vinden op het gemeentearchief te Amsterdam om onderzoek te doen naar de joodse IJzermanen. Thijs IJzerman, die op 13 april 1954 te Amsterdam werd geboren, is op 12 juli 2006 te Groningen gestorven.

Tussen deze genealogische gegevens baant iedere mens zich een weg door het leven. Bij Thijs sloot dat leven nauw aan bij zijn hobby. Hij was actief in de Nederlandse Genealogische Vereniging. Op 31 maart reikte deze organisatie hem uit erkentelijkheid voor zijn werk nog de zilveren speld uit. Tegen deze achtergrond is het niet vreemd, dat hij zich rond 2000 aanmeldde als lid van de Terebinth. Ook grafstenen vormen immers een bron van genealogische informatie. Thijs ging dan ook vaak mee met excursies.

Voor de Terebinth heeft Thijs in de eerste plaats veel betekend als penningmeester. Deze functie bekleedde hij vanaf 1 juni 2002. Hij maakte de geldstromen in de vereniging doorzichtig. Van de verschillende gremia verwachtte hij, dat ze zich discipline in de financiële verslaglegging eigen maakten. Daarnaast zette hij zich in voor het vernieuwen van de statuten van de vereniging. Voortaan kon de Terebinth bij procedurele kwesties altijd terugvallen op dit goed geformuleerde document.

Medio 2005 kreeg Thijs kanker. In maandelijks e-mailberichten hielden hij en later een broer familieleden, vrienden, bekenden en leden van verenigingen op de hoogte van

zijn strijd tegen deze ziekte. Vol levenslust bleef hij tussen de behandelingen door actief. Zo gaf hij tijdens de algemene vergadering in Hilversum als altijd op deskundige en heldere wijze tekst en uitleg bij de financiële stukken en was hij met zijn logeerhond aanwezig tijdens de excursie naar Salland. Ook verleende hij zijn medewerking aan de rubriek Mens & Plek in de *Terebinth*. Hierin liet hij weten te kiezen voor cremieren, dat tenslotte een familietraditie is. Hij zag zijn as het liefst bij de Hamsterborg en de kerk van Fransum in Groningen verstrooid. Medio 2006 was zijn situatie al uitzichtloos. Na opnieuw uit het ziekenhuis te zijn ontslagen, blies hij thuis de laatste adem uit.

Bij de afscheidsplechtigheid in het crematorium Groningen op 17 juli waren de overgebleven bestuursleden van de Terebinth en een achttal andere leden aanwezig. Namens de vereniging en de afdeling Limburg lagen bloemstukken bij de kist. Enkele sprekers, onder wie onze voorzitter Frank Keene, vertelden, hoe zij Thijs hadden gekend. Hij was in emotioneel opzicht gesloten, formeel, vasthoudend, nauwgezet, precies en streng voor zichzelf en anderen. Tegelijk was Thijs maatschappelijk betrokken, trouw in zijn contacten en over zijn ziekte opvallend open. Na de toespraken verdween de kist met het stoffelijk overschot van Thijs uit beeld. Zijn logeerhond en een andere hond, die zich in de aula bevonden, lieten zich zacht jankend horen. Honden staan wel eens op gedenktekens afgebeeld als teken van trouw. De hier aanwezige honden gaven evenzo uiting aan een wezenskenmerk van Thijs, dat tussen zijn genealogische data ligt besloten: van Vereniging de Terebinth is een bekwaam, betrokken maar vooral een tot het laatst toe trouw lid heen gegaan.

*Namens Vereniging de Terebinth,
Wim Cappers*

Mogen graven van grote Nederlanders vervallen en verloren gaan? In het buitenland voorkomt de overheid dat meestal, bij ons is Altvoorde de enige nationale instantie, die zich met hulp van vele vrijwilligers al jaren succesvol inzet voor behoud en herstel.

ALTVOORDE

Als u het ook belangrijk vindt, dat de graven van degenen die onze culturele identiteit vormden, behouden blijven, steun ons dan. U kunt dat doen door een bedrag over te maken op giro 480540 ten name van Stichting Altvoorde, Voorschoten. Uw bijdragen worden aangewend om noodzakelijke restauraties of renovaties te verrichten.

Altvoorde, die de rechten heeft op de graven van o.a. Gerrit Achterberg en Heike Kamerlingh Onnes, zendt ieder half jaar bericht aan donateurs en nodigt hen jaarlijks uit voor een excursie. Meer informatie: [HYPERLINK "http://www.altvoorde.nl"](http://www.altvoorde.nl) www.altvoorde.nl Plancius Plantsoen 4 2253 TR Voorschoten.

Vervolg op bladzijde 42

Maakbare funeraire cultuur in de Noordoostpolder?

Het landschap van Flevoland is bijna helemaal bedacht en door mensenhand gevormd. Ook over wie waar moet gaan wonen is veel nagedacht. De Noordoostpolder, aangelegd in de jaren veertig van de vorige eeuw, is hét voorbeeld van dat ideaal van de maakbare samenleving. De begraafplaatsen in de polder laten echter zien dat het met die maakbaarheid wel meevalt. Dit artikel is gebaseerd op het boekje *Flevoland & Lelystad* in de reeks *Funeraire Cultuur* van de Terebinth.

Rechtlijnig ontwerp in de Noordoostpolder.

Geen enkel ander deel van Nederland is in zo'n korte tijd tot stand gekomen als de Zuiderzeepolders en bij geen enkel ander deel van het land is er zo lang nagedacht over de vraag hoe de polders ingericht zouden worden,

maar ook over hoe de samenleving er uit zou moeten gaan zien.

Noordoostpolder

Het kan niet anders of de oorspronkelijke gedachten over de inrich-

ting komen, ruim zestig jaar na de oplevering van de eerste polder, de Noordoostpolder, tot uiting in de begraafplaatsen en hun ligging, beplanting, inrichting, monumenten, en in de achtergrond van hen die hier zijn begraven.

Van de ervaringen in de Haarlemmermeer, in 1852 drooggevalen, en de Wieringermeer, ontstaan in 1930, had men geleerd dat overheidsbemoeienis nodig was om een fatsoenlijke en leefbare omgeving te creëren. Aan de vestigers werden zware eisen gesteld: gezondheid, geld, levensovertuiging, een gezin, regionale herkomst speelden allemaal een rol. Polderpioniers, de mannen die in de oorlog hadden meegewerkt aan de inpoldering, kregen extra kansen. Zeeuwse boeren, verdreven door bombardementen op Walcheren, en later door de watersnood, gingen voor. Daarmee vormden de protestanten vanzelfsprekend de meerderheid.

In elk dorp moesten drie kerken gebouwd worden: een voor de katholieken, een voor de hervormden en een voor de gereformeerden. Tevens kwam er een protestants-christelijke, een katholieke en een openbare lagere school. De keus voor een evenwichtige geloofsopbouw en samenhang in de dorpen is ook terug te zien op de begraafplaatsen. Alle dorpen kregen één begraafplaats, om de gemeenschapszin te onderstrepen. Wel kwam er op elke begraafplaats een algemeen deel voor protestanten en niet-gelovigen en een gewijd deel voor rooms-katholieken. In de groengordels rond de dorpen werden behalve sportvelden de begraafplaatsen opgenomen. De begraafplaatsen kregen daarmee uitdrukkelijk ook de functie van wandelparken. Voor die tijd was dat een progressief standpunt, dat veel later ook door andere ontwerpers van begraafplaatsen werd nagestreefd, maar wat niet altijd kon worden volgehouden onder druk van vandalisme en sociale onveiligheid. In de polders is de openheid nog steeds erg groot. Het zijn de eerste bewoners die we op de begraafplaatsen verwachten terug te zien. Zoals altijd bij nieuwe nederzettingen was de sterfte in de beginjaren zeer gering. Migranten zijn meestal jong en gezond. Tot 1960 ging het om minder dan vijftig sterf-

gevallen per jaar op een bevolking van ruim 28.000 mensen. Inmiddels is de Noordoostpolder een gemeente met ruim 45.500 inwoners. Het percentage 65-plussers is met ruim elf procent ongeveer net zo hoog als in Nederland als geheel. In 2003 overleden 354 inwoners.

Emmeloord

De begraafplaats van Emmeloord bevindt zich ten noordwesten van het centrum. Oorspronkelijk zou de begraafplaats buiten de bebouwde kom in een groenzone komen te liggen, maar omdat de centrale plaats Emmeloord sterker is gegroeid dan voorzien, ligt de begraafplaats nu, zoals elders in Nederland ook vaak voorkomt, met groenzone en al binnen de bebouwde kom.

De huidige begraafplaats is in 1956 ontworpen door de beroemde Amsterdamse tuinarchitecte Mien Ruys. De eerste begraafplaats die in 1945 werd geopend en die was ontworpen door Verlaan en Kelder, is opgenomen in de nieuwe. Kenmerkend is dat de grafvelden een slag gedraaid liggen ten opzichte van de aula zodat deze naar het oosten zijn gericht, waar de Dag der Opstanding begint. De ingang bevindt zich naast de aula, die twee uitgangen heeft: een voor protestanten en niet-kerkelijken en een voor katholieken. De begraafplaats van Emmeloord is inmiddels vrijwel vol. Dat is opvallend omdat begraafplaatsen in de Noordoostpolder meestal een grote leegte vertonen. Het karakter van de polderbevolking en hun houding tegenover de dood weerspiegelen zich in de uiterst sobere monumenten. Het algemene en protestantse deel, waarin het oudste deel is opgenomen, is heel bescheiden in zijn individuele uitingen. Zo is het oudste deel een klassieke dodenakker met prachtige oude treurwilgen, waar uniforme monumenten in degelijke rijen zijn opgenomen.

Er zijn maar weinig graven uit die eerste jaren, ongeveer tachtig liggen er uit de eerste tien jaar. Hier zijn vooral levenloos geboren en kinderen begraven. Het eerste graf stamt uit 1947 en is inderdaad van een kind. Verder valt op dat kinderen en volwassenen hier door elkaar liggen. Achter het oudste deel liggen de vak-

Voorgescreven modellen sinds de jaren vijftig.

ken uit de jaren zestig. Ze worden gekenmerkt door sobere, uniforme monumenten gemaakt van kalksteen met bronzen letters. Je kunt er de polderbevolking uit die tijd zonder probleem bij denken. De namen en de soms vermelde geboorteplaatsen laten zien, dat er veel uit Friesland, Groningen en Zeeland afkomstig waren. Zeeuwse namen zijn bijvoorbeeld Geluk, Van Hoeve, De Feijter en de meeste namen die eindigen op '-se' zoals Meeuwisse en Wisse. Weer liggen ook hier vooral kinderen die vaak op een leeftijd van nog geen jaar oud zijn overleden.

Nagele

De begraafplaats van Nagele is in 1956 ontworpen door Ruys en E. Hartsuyker. De begraafplaats bevindt zich ten westen van deze centrale ruimte in de omringende groengordel. De indeling van de begraafplaats is eenvoudig: links liggen de katholieken in hun gewijde grond, rechts de protestanten en de niet-gelovigen in het algemene deel. Op het katholieke deel staat het zonomrande kruis van de katholieke Sint-Isidoruskerk dat daar overbodig is geworden omdat de kerk is gesloten. Achterin rechts op de begraafplaats staan drie stenen uit eind jaren zestig, begin jaren zeventig. Zij geven aan welke eenvoudige modellen, namelijk kalksteen met bronzen letters, toen door de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders als de bevoegde overheid waren toegestaan. Wie de begraafplaats bezoekt,

ziet in een oogopslag dat Nagele niet de groei heeft doorgemaakt die de plannenmakers in de jaren veertig hadden verwacht. Zij is namelijk voor het allergrootste deel leeg.

Beperkte maakbaarheid

De maakbaarheid bleek in de praktijk nogal beperkt te zijn waar het ging om de samenstelling van de bevolking. In de Noordoostpolder hebben de bewoners nog steeds raakvlakken met de landbouw. Maar deze economische sector is door de mechanisatie flink gekrompen. Daardoor wonen in de dorpen veel minder mensen dan is voorzien en nodig is om de voorzieningen in stand te houden.

De begraafplaatsen weerspiegelen eveneens feilloos het tekortschieten van het ideaal van de maakbare samenleving. Wat betreft de achtergrond van de begravenen valt allereerst op dat hier een betrekkelijk jonge migrantenbevolking ligt, met in de beginjaren weinig sterfgevallen. Uit die tijd liggen er vooral kinderen. In de beginperiode werden er vaak eenvoudige en uniforme monumenten neergezet. Later trad langzaam maar zeker een grotere vormvrijheid op. De begraafplaatsen in de Noordoostpolder weerspiegelen de agrarische en dorpse samenleving uit de jaren vijftig die op het oude land nog moeilijk te vinden is. Maar de begraafplaatsen in de oudste polder van Flevoland vallen vooral op door hun leegte.

Henk de Feijter

Nieuw bestuurslid Jan van Mierlo stelt zich voor

Jan van Mierlo.

Ik ben op de algemene vergadering van 1 april 2006 gekozen als bestuurslid. Sinds november 2005 ben ik lid van de vereniging en ben vervolgens door onze voorzitter gevraagd het bestuursteam te komen versterken. Het feit dat ik beheerder ben van een begraafplaats zal daar zeker een rol bij gespeeld hebben.

Ik ben beheerder van een bijzondere begraafplaats, namelijk van de Hoogduitse Joodse Gemeente Amsterdam. Deze gemeente begraaft haar doden al sinds 1642 op de begraafplaats te Muiderberg. Deze begraafplaats is daarmee niet de oudste, maar wel de grootste

joodse begraafplaats in Nederland. En tot op heden het frequentst in gebruik. Een bijzondere plek om te werken en te wonen.

Eigenlijk ben ik technisch en praktisch ingesteld. De regiocoördinatoren (reco's) en de begeleidingscommissie van de reco's (BECO-RECO) hebben dit ondertussen ontdekt op hun reco-dag op een begraafplaats in Amersfoort op 17 juni 2006, waar de reco's onder professionele leiding in de praktijk leerden hoe bijzondere graven kunnen worden behouden. Ook werd de kennis van het groen op de proef gesteld.

De BECO-RECO heeft mij inmiddels gevraagd om hen vaker als ervaringsdeskundige bij hun activiteiten te helpen, met als doel het vergroten van de kennis van de reco's en andere geïnteresseerde leden. Ik zie deze activiteiten tevens als een visitekaartje van De Terebinth naar de begraafplaats of het kerkhof, waar wij te gast zijn. Dit is dan ook iets waar ik graag aan mee zal doen. De reco's zullen in ieder geval mij vaker zien op hun bijeenkomsten.

Een tweede belangrijke zaak, waaraan ik wil werken, is dat de vereniging zich ook meer zichtbaar maakt door de vereniging te vertegenwoordigen op een of twee landelijke beurzen per jaar.

En een derde taak die ik mij stel, is het advies geven aan reco's en andere enthousiaste leden, die zich in hun stad of regio inzetten voor De Terebinth. Met als doel

het behoud van bijzonderheden op begraafplaatsen en kerkhoven en de groei van de vereniging.

Jan van Mierlo

Eindredacteur

De redactie is op zoek naar een nieuwe eindredacteur voor de *Terebinth*. Nadere informatie is te verkrijgen bij Wim Cappers. Telefoon: 026-3210603 of e-mail: w.cappers@planet.nl

Lezing - Inventariseren van grafmonumenten

In het boekje *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, waarvan in 2003 een tweede druk verscheen, is een inventarisatiehandleiding opgenomen. Aan de hand van die handleiding en de uitleg in het boekje is het mogelijk om een begraafplaats te inventariseren. Maar het vereist wel de nodige kennis van materialen, omschrijvingen en andere zaken voor wat betreft grafstenen om op de juiste wijze te inventariseren.

(advertentie)

Geef cultuur de kans

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3600 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. **Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans.**

www.cultuurfonds.nl

Prins Bernhard Cultuurfonds

In de door Leon Bok verzorgde lezing worden veel van deze zaken die op het formulier staan, aanschouwelijk gemaakt en nader verklaart. Waar op te letten en waarom heet het zo en niet anders. De lezing is breed opgezet en geeft ook een interessante kijk op een deel van de funeraire cultuur in Nederland. De lezing duurt ongeveer twee uur en het stellen van vragen tussendoor of na afloop wordt sterk op prijs gesteld.

Datum: zaterdag 18 november 2006.

Plaats: Ten huize van Ineke Verbeek, Oosteinde 23 te Voorburg.

Tijd: 14.00 uur

Aanmelden: Voor 4 november 2006 bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl
Om organisatorische redenen is het niet mogelijk om na deze datum nog aan te melden.

Kosten: € 3,00. Gelieve dit bedrag niet over te maken maar bij aankomst contant betalen.

Aantal deelnemers: Maximaal dertig personen. Dit is echt het maximum in verband met de beschikbare ruimte.

Organisatie: Frank Keene, telefoon: 023-5290919.

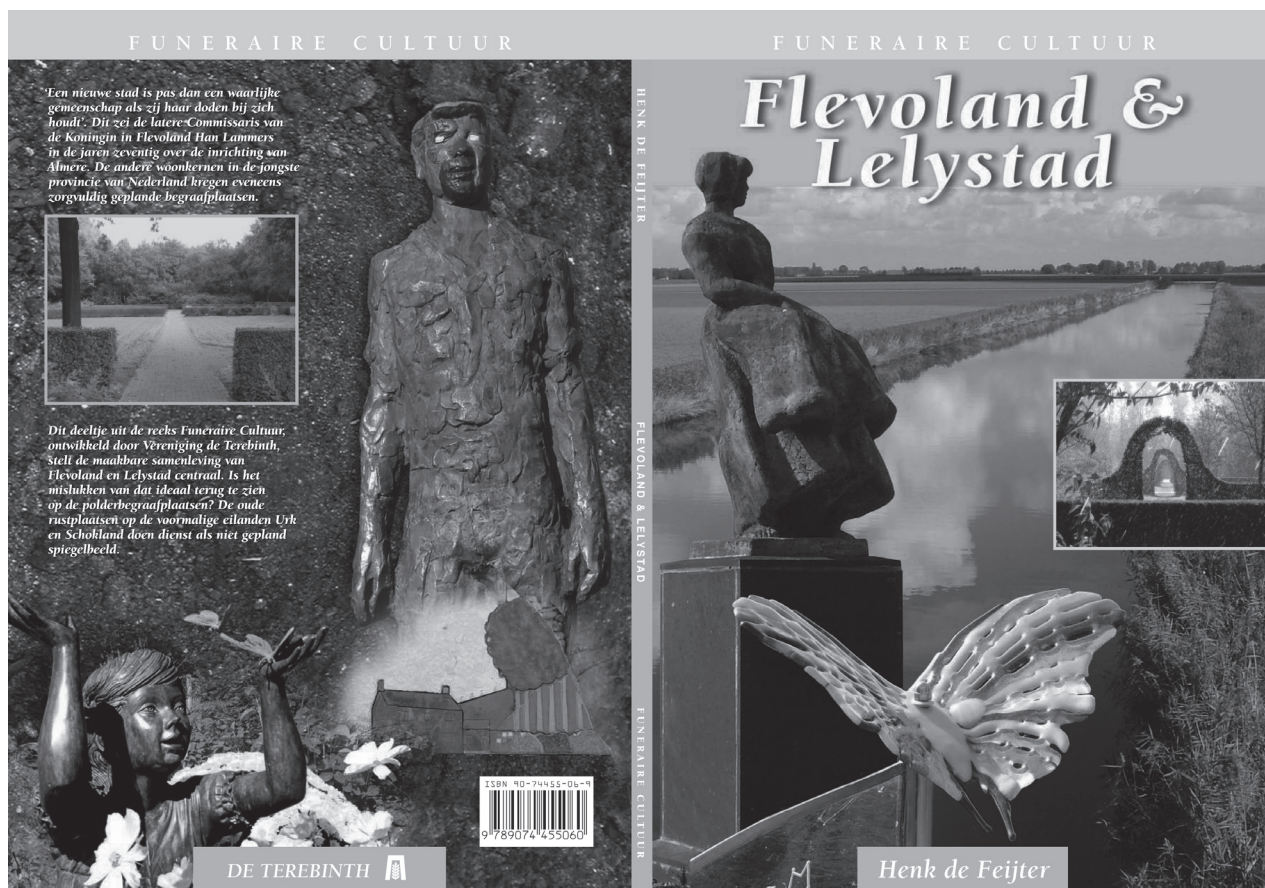
De deelnemers krijgen in de week voor de excursie meer informatie toegezonden. Wilt u bij verhindering Anne Marie van der Wal hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen.

Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De Terebinth is in 2001 begonnen aan een reeks boekjes over de funeraire cultuur van Nederland. De hoofdreeks zal Amsterdam, alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie omvatten. Behalve het inleidende deel *Doodse dingen* zijn tot nu toe verschenen de delen: *Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard & Vijfheerenlanden, Amsterdam, Arnhem, Utrecht, Regio Eindhoven, Utrechtse Heuvelrug, Leeuwarden en Middelburg*. In 2002 is een deelreeks ontstaan die alle regio's van Zuid-Holland omvat. Verschenen zijn: *Drechtsteden, Midden-Holland, Regio Rotterdam, Hoekse Waard & Goeree-Overflakkee, Delft & Westland, Voorne-Putten, Bollenstreek, Regio Leiden, Regio Den Haag en Rijnstreek*. De winkelprijs is € 9,98 per deel, *Doodse dingen* kost € 11,98. Leden kunnen een of meer delen met korting bestellen voor respectievelijk € 7,96 en € 9,98 (inclusief verzendkosten). Wie zich inschrijft voor twaalf of meer delen krijgt *Doodse dingen* gratis.

U kunt bestellen door een briefje, fax of e-mail te sturen naar onderstaand adres, met opgave van het aantal exemplaren van de gewenste deel/de gewenste delen, alsmede van uw naam, adres, postcode, woonplaats en uw lidnummer.

Bestellingen kunt u verzenden naar: Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, faxen: 010-4212762 of mailen: terebinth@box.nl

Over turftonsters, walvisvaarders en zeeredders

Voor de serie artikelen, die in 1990 en 1991 verscheen in de *Helderse Courant*, nam J.T. Bremer de namen op 17de en 18de eeuwse grafstenen op de oude begraafplaats van Huisduinen (Den Helder) als uitgangspunt. Deze artikelen zijn later gebundeld in het boek *Oorkonden in steen*. Veel van de 27 graftekens zijn van walvisvaarders, schippers en havenmeesters. De meeste verhalen gaan niet specifiek over de dood, maar toch is er hier en daar iets funerairs doorheen geweven. Zo is in het eerste hoofdstuk over commandeur en cartograaf Cornelis Cornelisz. Gielis een anekdote opgenomen over de opgraving van vijftig doodskisten op een begraafplaats in Spitsbergen. Dat gebeurde in het laatste kwart van de 20ste eeuw. De lichamen waren goed geconserveerd, zodat leeftijd en doodsoorzaak vastgesteld konden worden. Het bleken voornamelijk mannen in de leeftijd van twintig tot veertig jaar te zijn, die aan de Engelse ziekte ofwel scheurbeuk waren overleden. Walvisvaarder was een gevaarlijk en zwaar beroep voor allen 'die hier in deze huylende wildernis comen/ om hunne broodt winninge te zoeken', schreef een commandeur in het scheepsjournaal. Velen zijn daar, ver van huis, gestorven en begraven, zoals een niet bij name genoemde timmerman die op 8 juli 1776 in Spitsbergen ter aarde werd besteld. Commandeur Jan Jongkees schreef er een paar regels over in zijn journaal: 'Daar leyt het lighaam nu en rot/ zijn ziel hoop ik die is by Godt.' Alleen de stoffelijke overschotten van commandeurs en de meeste officieren die onderweg stierven, werden meegenomen om in hun woonplaats te worden begraven. Zoals de eerder genoemde Gielis die op 2 juli 1722 overleed en op 19 augustus van datzelfde jaar op Huisduinen ter aarde werd besteld. Soms gaat Bremer in op de godsdienstige of maatschappelijke omstandigheden, vaker op het beroep van de overledene. Hoe het met de brievenpost gesteld was, is te lezen in het hoofdstuk over Jacob Hoogland, postmeester aan het Marsdiep. Er komen niet louter mannen aan bod, maar ook een meisje en vier vrouwen. Zoals de welgestelde Die-

wer Pieters die de kerk van Huisduinen een orgel schonk. Vandaar het reliëf van een orgel in de top van de stèle op haar graf. Op de steen van Hilgonda Dirks, de vrouw van een commandeur, staat een inscriptie die vermeldt: 'En Nog Agt Kinderen/ Leggen bij Haar'. Voor vrouwen als turfstonsters, die turfschepen losten, of heimeiden, die houten paalhoofden herstelden, was een grafteken niet weggelegd. Tussen de ranke stèles valt één monument op door de grotere afmetingen en de top in de vorm van een obelisk. Hier is in 1797 kapitein-ter-zee Dooitse Eelkes Hinxt begraven. Geboren in Leeuwarden, overleden aan de verwondingen die hij opliep in 1797 tijdens de slag bij Kamperduin, begraven in Den Helder.

In het tweede deel, *Een eerlijk zeemansgraf*, diepen de auteurs wetenswaardigheden op over 19de en 20ste eeuwse zeeredders. De 23 mannen, dit keer zijn het allemaal mannen, worden 'blauwe zeeridders' genoemd. Ze gingen er in roeivletten en reddingsboten op uit om de opvarenden van gestrande schepen te redden. Aan Dorus Rijkers, de man die bij veertig reddingen was betrokken, zijn 37 pagina's gewijd. Rijkers overleed op 21 april 1927, 81 jaar oud. Zijn begrafenis was tegelijk een lokale en nationale gebeurtenis, zowel vertegenwoordigers van de postduivenclub als de minister van Waterstaat waren aanwezig. En vooral zijn makkers: 'Langzaam verlaat de stoet de kleine straatjes, waar de makkers van den dooden Dorus, hun medailles rikkettikkend op de borst hun dooden schipper doordragen.' Op de begraafplaats rest nu een grote zerk met zijn naam in forse gezwarte kapitalen. Dirk Snip, opstapper van de motorreddingboot, met vijftien reddingstochten op zijn naam, liet net genoeg informatie na voor één pagina. Zo bescheiden is ook zijn grafteken. Elke overleden redder kreeg een begrafenis met korpseer, verzorgd door de Vereniging Moed, Volharding en Zelfopoffering. Deze vereniging van oud-redders zorgde ervoor dat de kist van de overledene werd bedekt met de vlag van de vereniging. Bij de ter

aardebestelling liep een vaandeldrager met vaandel voor de kist, erachter liep een deputatie van het bestuur van de vereniging. En altijd hield de voorzitter een toespraak.

In het derde deel, *Bijzondere mensen, bijzondere zerken*, staan grafstenen van historische personen uit de 19de en 20ste eeuw centraal, zoals burgemeesters, reders en een broodbakker/evangelist. De verschijning is gepland op Open Monumentendag, 9 september 2006. Op die dag wordt ook het vierhonderdjarig bestaan van de oude begraafplaats feestelijk herdacht.

Rita Hulsmann

J.T. Bremer, *Oorkonden in steen. 17e en 18e eeuwse grafzerken op de oude begraafplaats van Huisduinen/Den Helder* (Schoorl, 2e druk, 2001, ISBN 9064553696, 128 blz.)

J.T. Bremer en L.R. Deugd, *Een eerlijk zeemansgraf. 19e en 20e eeuwse grafzerken van zeeredders op de oude begraafplaats van Huisduinen/Den Helder* (Schoorl, 2004, ISBN 9064554668, 168 blz.)

J.T. Bremer, *Bijzondere mensen, bijzondere zerken*. (Verschijnt op 9 september 2006)

Alle boekjes kosten € 10,00 exclusief verzendkosten en zijn te bestellen bij L.R. Deugd, secretaris van de stichting "Historische Grafmonumenten Huisduinen", telefoon 0223-619441.

Al de weg leidt mij mijn Heiland

De auteurs van *Niet alle graven zwijgen* deden tussen 1997 en 1999 onderzoek naar grafteksten op de drie begraafplaatsen van het dorp Heerde, waar 75 procent van de bevolking een actieve binding heeft met een van de protestantse kerken. Ze beperkten zich tot de periode 1935-1997. De doelstelling was na te gaan of in dat tijdsbestek veranderingen zijn opgetreden in de grafteksten.

Grootendorst en Venema pakten het onderzoek grondig aan. Ze legden Heerde onder een vergrootglas door zich te verdiepen in de demografische gegevens, in de beroepen en de godsdienstige overtuiging van de bevolking. Ze woonden kerkdiensten bij om inzicht te krijgen in het geloofskader, voerden gesprekken met predikanten, lazen meditatieën en in memoriamen in kerkbladen van de Nederlands-hervormde en gereformeerde kerk. Ook polsten ze de plaatselijke uitvaartleider en steenhouwer over het onderwerp. Gesprekken met nabestaanden dienden vooral om hun interpretatie van de teksten te toetsen. En natuurlijk inventariseerden ze alle 4.323 graven uit de periode 1935-1997. Daarvan waren er 3.506 met een grafsteen, op 1.215 stenen was een tekst aangebracht.

De gevonden teksten werden in een aantal categorieën ondergebracht: persoonlijke teksten, gevoelsteksten, lofprijzingsteksten, opstandingsteksten, teksten van verlangen, teksten van voorwaardelijke opstanding en toevertrouwingsteksten. De eerstgenoemde komen het minst voor, de laatstgenoemde het meest. 'Altijd in

ons hart' is een gevoelstekst, 'God zal alle tranen van hun ogen afwissen' een tekst van verlangen, 'De Heer is mijn herder' een toevertrouwingstekst. Het onderscheid tussen een opstandingstekst en een tekst van voorwaardelijke opstanding komt voort uit een verschillend opstandingsgeloof. In de ene kerk overheerst de zekerheid over de opstanding: 'Jezus uw verzoenend sterven blijft het rustpunt van ons hart'. In de andere hangt de opstanding af van berouw, vergeving en genade; het kan dus ook anders met een mens aflopen: 'De Here kent degenen, die de zijnen zijn'. Met een aantal van 551 zijn de toevertrouwingsteksten veruit in de meerderheid. Doorgaans kiest de naaste familie de tekst, soms is dat de belijdenistekst of de trouwtekst van de overledene, soms een tekst die hem of haar bijzonder dierbaar was.

Als meest opvallende veranderingen noemen de auteurs onder meer de groei van toevertrouwingsteksten van 20 procent in 1935 tot 50 procent in 1970, een niveau dat tot 1997 onveranderd bleef. Het aantal voorwaardelijke opstandingsteksten daalde van 50 procent in 1935 tot 15 procent in 1990, het aantal overige opstandingsteksten van 20 naar 10 procent. De onderzoekers zijn uiterst voorzichtig met het trekken van conclusies, vooral omdat allerlei factoren de keuze van een tekst kunnen beïnvloeden. Zo nemen nabestaanden soms beslissingen vanuit de behoefte om de overledene een christelijke begrafenis te geven, terwijl hij of zij dat zelf niet gewild zou hebben. Een tekst op

een grafteken heeft een complexe voorgeschiedenis, wat een juiste interpretatie bemoeilijkt. Dit verslag van het onderzoek naar de ontwikkeling in het gebruik van grafteksten is voor zover bekend het eerste in zijn soort. Grootendorst en Venema zijn begonnen met de ontginning van een nieuw gebied in de funeraire cultuur. Wie volgt?

Rita Hulsmann

G. Grootendorst en H.P. Venema, *Niet alle graven zwijgen. Grafteksten in Heerde 1935-1997*. (Heerde, 2005, ISBN 909020219-6, 100 blz., € 17,50 inclusief verzendkosten; te bestellen door het bedrag over te maken op bankrekening 42.30.80.598 ten name van G. Grootendorst te Ouddorp)

Haarlem en Heemstede

Mausoleum op de begraafplaats aan de Kleverlaan te Haarlem.

TEREBINTH SEPTEMBER 2006

Ongeveer 25 deelnemers waren aanwezig op 22 april jongstleden voor de excursie naar Heemstede en Haarlem. De rondleiding in de ochtend werd verzorgd door de heer H. Boelé, regiocoördinator van de Terebinth.

Het interessante van beide begraafplaatsen is dat ze allebei Zocheeriaans van opzet zijn en rond 1830 zijn ontworpen. De begraafplaats in Haarlem is circa 8,5 hectare groot en telt bijna 8.000 graven. Al rond 1890 was de begraafplaats vol en bij de uitbreiding aanschouwt men de toegenomen invloed van de landschapsstijl. Glooiingen en waterpartijen geven een typisch Engels karakter aan het ontwerp en een natuurlijke indruk.

In 1893 is het mausoleum gebouwd en onlangs weer geheel opgeknapt. Het is opgetrokken in een neoclassicis-

tische stijl. In de timpaan zien wij een voorstelling van de drie Griekse schikgodinnen: Clotho, Lachesis en Atropos. Clotho spint de draad van het mensenlot, terwijl de andere twee het lot toewijzen en afbreken.

Tevens is er nog een Israëlitisch gedeelte, dat al meer dan honderd jaar niet wordt gebruikt. Het oudste deel van de begraafplaats, waaronder het rooms-katholieke deel is in 1969 officieel gesloten. Hier liggen ongeveer 1.500 graven. Geregeld worden er bomenexcursies gehouden en van tijd tot tijd historisch-culturele rondleidingen. Na de rondleiding werd de door de gemeente Haarlem aangeboden lunch in het mausoleum genuttigd. Ada Boelé, Tine Dijkstra en Ria Keene hebben zich zeer verdienstelijk gemaakt bij de voorbereiding van deze lunch.

In de middag werd de algemene begraafplaats in Heemstede bezocht. De rondleiding werd hier verzorgd door de servicemedewerker de heer Jan van de Reep.

Van oudsher bestaat de begraafplaats uit twee delen, een algemeen deel en een rooms-katholieke afdeling. Bij de ingang van de begraafplaats staat een aula die dateert uit 1929. De aula is gebouwd in Jugendstil met prachtige glas in lood ramen, die onder andere een zonsopgang en een zonsondergang voorstellen.

Er zijn grote grafkelders, met name van de families Van Merlen, Enschedé en Vollenhoven. Bekende Nederlanders uit de huidige tijd die hier begraven liggen zijn televisiemaker Bart de Graaff en songschrijver Lennaert Nijgh.

De nodige informatie is zeer verzorgd en via een elektronisch serviceloket kan de ligging van elk graf opgezocht worden en zonodig kan men een plattegrond met de gegevens uit de muur halen.

Beide begraafplaatsen hebben ook een columbarium. In Haarlem is dat gevestigd in de kelder van het mausoleum, waar ook muurgraven zijn. In Heemstede aan het einde van een prachtige laan.

Frank Keene

Salland

Op 10 juni ging de Terebinth op excursie in Salland. Aan de IJssel, in de oude, op een rivierduin gebouwde St. Nicolaaskerk te Wijhe verzamelden de excursiedeelnemers zich om onder andere de bijzondere wandgraven te bezichtigen van adellijke families. De grafkapel van Robert van Ittersum, overleden in 1705, is rijk aan bekende symboliek zoals de zeis, de zandloper met vlerk en vleugel, klimop, hulst en gebundeld koren. Aan de noordzijde van het hoofdkoor bevindt zich het grafmonument van Van Voorst van Hoogenvoorde met een borstbeeld van de overledene en vier putti waarvan één zijn voetje nonchalant op een schedel zet. Het andere wandgraf in de zuidbeuk is voor Coenraad Willem van Dedem, overleden in 1714. Zijn borstbeeld wordt vastgehouden door twee naakte vrouwenfiguren van marmer. Beide wandgraven zijn door Jan Mast vervaardigd.

De excursie werd vervolgd naar de oude, uit 1832 daterende gemeentelijke begraafplaats te Olst, waar onze excursieleider Teun Oosterbroek en zijn vrouw Else zich met hart en ziel aan verbonden hebben. Samen met de werkgroep 'Behoud oude begraafplaats Olst' hebben zij zich ontfermd over deze begraafplaats. Er is opslag verwijderd, 150 kubieke meter zand verwerkt voor het ophogen en rechtzetten van grafstenen en de graven zijn geïnventariseerd. Hier en daar zijn er diverse geraniumsoorten gepland en klapprozen gezaaid die het grijs opfleuren met heldere kleuren. De bezoeker wordt na het openen van het met lelietjes-van-dalen getooide hek in één aanblik betoverd door de, als cipressen geschoren, groene en rode beuken die geordend waken over de doden. Op de gietijzeren staanders van één van de hekwerken zijn gesluisde sierurnen gegoten. Dit is een voor hekwerken zeldzaam

toegepast motief.

Tussen bossen en weilanden nabij Diepenveen is sinds 1890 de abdij Sion gelegen. De broeders maken deel uit van de katholieke Orde der Cisterciënzers van de Strikte Observantie.

Hartelijk werden wij ontvangen en uitgenodigd om getuige te zijn van een gebedsdienst in de sobere maar indrukwekkende kapel. Eén voor één betraden de broeders de kapel en knielden, hun blik gericht naar het koor met het altaar. De marmeren beelden van edelen in Wijhe hadden hun blik juist afgewend van het koor en keken naar de preekstoel, waar het woord volgens protestante traditie het centrum van de liturgie is.

Na de dienst werden wij rondgeleid via het erf naar de begraafplaats waar de broeders begraven lagen onder eenvoudige, uniforme, ijzeren kruizen. De geanimeerde verhalen over de overleden broeders gaven kleur aan de eenvormige graven. Via een stel verkoeling brengende oude beuken werden wij uitgeleide gedaan.

Langs kronkelende wegen, onder grote bomen, arriveerden wij op het landgoed van de familie Van Coevorden, het Overvelde genaamd. Jan van Coevorden was mededirecteur van de Haagse ijzergieterij De Prins van Oranje en kocht in 1884 het landgoed aan. Hij was getrouwd met Jans van der Meulen. Zij overleden in 1909 en 1910 in Den Haag en werden aldaar begraven. Later zijn zij herbegraven op het landgoed.

Hun zoon Eduard werd landheer, hij had géén zin om het bedrijf voort te zetten. Samen met zijn zuster Laura, overleden in 1945, werd hij in 1956 ook begraven in het familiegraf. Op een kleine heuvel, bedekt met lelietjes-

Buste van een grafmonument in de St. Nicolaaskerk te Wijhe.

van-dalen, bevindt zich een eenvoudige staande steen. Op de hoeken staan paaltjes met daartussen kettingen, op de paaltjes zijn rouwkransen gehakt. Naast de grafheuvel staat een imposante treurbeuk die je al van verre naar het graf leidt. Een prachtige plek als afsluiting van een goed verzorgde, interessante excursie.

Bert Pierik

Excursie Den Dolder, Bilthoven en Zeist

De deelnemers krijgen in de week voor de excursie meer informatie toegezonden.

Datum: zaterdag 23 september 2006.
Plaats: Café "De Egelantier" in Den Dolder.
Dit is naast het NS station.

Programma:

- 10.00 uur: ontvangst in café De Egelantier met koffie of thee.
10.30 uur: rondleiding op de begraafplaats het Stille Hofje in Den Dolder door de heer v.d. Brink.
11.30 uur: bezoek aan de algemene begraafplaats Brandenburg te Bilthoven waar een rondleiding zal worden gegeven door de heer Bos.
Aansluitend kan hier de meegebrachte lunch worden genuttigd. Voor koffie en thee wordt gezorgd.
14.30 uur: bezoek aan de begraafplaats en gebouwen van de Hernhutters te Zeist. Een vertegenwoordiger van de Stichting 't Gilde Zeist zal

hier de rondleiding verzorgen.
16.00 uur: Einde excursie.

Aanmelden: voor 16 september 2006
bij Anne Marie van der Wal,
tel. 038- 4544228
of e-mail harm.wal@planet.nl
Bij opgave alstublieft vermelden of u met openbaar vervoer of per auto komt.

Kosten: € 6,00.
Gelieve dit bedrag niet over te maken maar bij aankomst contant betalen.

Aantal deelnemers:
maximaal 25 personen.

Organisatie: Tine Dijkstra,
telefoon: 030-2281360.

Wilt u bij verhindering Anne Marie van der Wal hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen.

Agenda

23 september

Excursie Den Dolder, Bilthoven en Zeist.

14 oktober

Uitvaartbeurs in de St. Bavokerk te Haarlem.

Informatie: www.uitvaartbeurshaarlem.nl

29 oktober

Van 11.00-17.00 uur regionale uitvaartbeurs in de Eusebiuskerk te Arnhem.

18 november

Lezing Inventariseren van grafmonumenten door Leon Bok.

31 maart 2007

Algemene vergadering van Vereniging de Terebinth te Hilversum met excursie.

15 april 2007

Excursie Muiderberg.

Colofon

Terebinth

Jaargang XX nummer 3

September 2006

ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor Funeraire Cultuur, uitgave van Vereniging de Terebinth. Verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het abonnement kost personen € 19,50, elke huisgenoot € 8,- en organisaties € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Contributie overmaken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Na 1 juli is de helft van het bedrag verschuldigd. Van 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het Terebinthbureau. Losse nummers van *Terebinth* kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Bestuur

Frank Keene (voorzitter):

023-5290919, 06-23455476,

keene@ciscn.nl

José Hageman (secretaris): 0183-

633381, jjp.hageman@planet.nl

Yt Stoker: 020-6851817,

y.stoker@planet.nl

Jan van Mierlo: 0294-271304,

j.mierlo@wxs.nl

Terebinthbureau

Henk van Laar, Molenweg 2,

3911 SH Rhenen

Tel: 0317 61 60 72,

E-mail: hendrik.van.laar@hetnet.nl

Website: www.terebinth.nl

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Bert Pierik (fotoredacteur) en Ineke Verbeek.

Overnemen van artikelen en foto's alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactieadres

Wim Cappers, Graslaan 56,

6833 CK Arnhem, 026-3210603,

w.cappers@planet.nl

Advertenties en inlegvellen

Ineke Verbeek: 070-3861256

Kopij

De inleverdatum van kopij is

23 oktober. Het nummer

verschijnt op 1 december.

Fotoverantwoording

Bartho Hendriksen (35), Frank Keene

(46), Jan van Mierlo (42) en Bert

Pierik (overige)

Tot onze spijt is de foto van J. Hattinga Verschure in het juninummer aan de verkeerde maker toegeschreven. De fotograaf is Femke Woltring uit Landsmeer.

Kindermonument ingezegend in april 2006 op de katholieke begraafplaats te Wijhe.